

УДК 343.3.7

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314980>

І. А. Елізбарян,
аспірантка кафедри кримінально-
правової політики Національного
юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЦИД

У статті проведено детальний аналіз досліджень, присвячених кримінальній відповідальності за екоцид, що є однією з найактуальніших проблем кримінального права. Автором було досліджено різноманітні підходи до поняття «екоциду», аналізуючи його правову природу та розглядаючи чинні законодавчі ініціативи, спрямовані на інтеграцію цього поняття в національні та міжнародні правові системи. В статті також аналізуються сучасні дискусії, які стосуються ефективності міжнародних механізмів контролю за дотриманням екологічної безпеки та притягнення до відповідальності осіб, винних у завданні значної шкоди екосистемам. Дослідження спрямоване на більш глибоке розуміння екоциду як кримінального правопорушення та пропонує напрямки для удосконалення правової бази з метою забезпечення надійного захисту природного середовища на міжнародному рівні.

Дослідження спрямоване на виявлення основних тенденцій та прогалин у законодавстві, оцінку ефективності діючих механізмів правового регулювання, а також на формування рекомендацій щодо вдосконалення правової бази для забезпечення належного захисту екосистем від масового знищення та шкоди. Особлива увага приділяється аналізу практики притягнення до кримінальної відповідальності за екоцид, застосування кримінальної відповідальності за екоцид, визначенню проблемних аспектів та ефективності правоохоронної діяльності в цій сфері. Дослідження також розглядає роль міжнародних організацій та угод у формуванні загальноприйнятих стандартів захисту навколишнього середовища та можливості їх імплементації в національні правові системи з урахуванням сучасних екологічних викликів та загроз.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, екоцид, довілля, воєнний стан, Римський статут.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за екоцид є надзвичайно важливою та актуальною темою сьогодення, яка набуває дедалі більшого значення. Зростаючі екологічні проблеми та загрози для

біорізноманіття, життя і здоров'я людини підкреслюють необхідність захисту навколишнього середовища на правовому рівні. Запровадження кримінальної відповідальності за екоцид, як одного з найсерйозніших правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, має свої історичні передумови. Людство протягом століть стикалося з руйнуванням природних екосистем, наслідками недбалого ставлення до природи, що призводило до катастрофічних наслідків. Саме на тлі цих реалій розвивається правова концепція екоциду, яка покликана забезпечити ефективні інструменти для захисту екологічної безпеки. В сучасному світі спостерігається зростаючий інтерес до цієї теми як з боку науковців, так і з боку громадськості та активістських організацій. Зазначене відображається у збільшенні кількості досліджень, наукових публікацій та правових ініціатив, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері захисту довкілля. Розуміння механізмів кримінальної відповідальності за екоцид є ключовим для формування дієвих правових засобів, спрямованих на збереження природних ресурсів та забезпечення стійкого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики екоциду займалися такі вчені, як Ю. О. Решетов, Ф. І. Кожевников, А. Николаєв, І. І. Карпець, Г. А. Гончаренко, В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, М. П. Куцевич, Ю. А. Краснова, І. Сиводєд, Н. Р. Малишева, Анісімова Г. В., Донець О. В., та Девід Кротт та багато інших. Окремі аспекти, пов'язані з юрисдикцією МКС та практикою притягнення до юридичної відповідальності за такий злочин на національному рівні, досліджувалися у науковій літературі авторами, такими як М. Д. Давитадзе, О. О. Дудоров, В. М. Киричко, С. Г. Геворкян, А. М. Львовчкіна, а також іншими дослідниками¹.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження існуючих наукових підходів та правових норм, що регулюють питання притягнення до

¹ Максакова К. В. Проблеми правової регламентації екоциду: еколого-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Випуск № 1. С. 221.

кримінальної відповідальності кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Екоцид займає особливе місце в системі кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – КК України), екоцид включає масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також інші дії, що можуть призвести до екологічної катастрофи (ст. 441 КК України)². Останнім часом деякі публікації присвячені юридичному аналізу цієї кримінально-правової норми, зокрема, її складу. Однак, на жаль, практичні аспекти реалізації заборон, закріплених у статті 441 КК України, залишаються недостатньо висвітленими. Без глибокого аналізу об'єктивних та суб'єктивних характеристик цієї норми важко говорити про її ефективне застосування на практиці³.

Говорячи про юридичне закріплення поняття екоциду, слід зауважити, що вперше це поняття було офіційно закріплено на міжнародно-правовому рівні у 1991 р. та відображено у статті 26 Проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, яка чітко стверджувала, що особа, яка умисно завдає або наказує завдати шкоди навколишньому середовищу, при визнанні її винною, має бути покарана⁴. Хоча це формулювання не використовувало прямий термін «екоцид», але мала чітку спрямованість на захист навколишнього середовища. Проте, починаючи з 1995 р. після інтенсивних правових дискусій, дана стаття була виключена з Кодексу⁵. Рішення призвело до неможливості притягнення окремих суб'єктів до міжнародно-правової

² Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³ Шульга А.М. Екоцид: проблеми практичного застосування кримінально-правової норми. *Наукові перспективи*. 2024. № 4 (46). С. 1177.

⁴ Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (витяг): Міжнародний документ від 01.01.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_710#Text.

⁵ Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.-com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

відповідальності за вчинення екоциду. Хоча спроба закріпити юридичне поняття екоциду на міжнародному рівні існувала, вона не здобула широкого визнання та була пізніше виключена з законодавства⁶.

Тому, відсутність чіткого міжнародного законодавства щодо екоциду ускладнює притягнення осіб до відповідальності за дії, спрямовані на завдання шкоди навколишньому середовищу.

Наступною спробою міжнародної спільноти стало включення екоциду до Римського статуту Міжнародного кримінального суду у 2002 році. Проте, на відміну від інших злочинів, екоцид не був визначений як окремий злочин, а був розглянутий у контексті воєнних злочинів або злочинів проти людства. У цьому документі екоцид трактується як знищення природного середовища внаслідок масових атак проти населення будь-якого регіону. Такий підхід підкреслює не лише здатність правоохоронних органів реагувати на серйозні порушення екологічних стандартів, але й визнає, що масове руйнування природи може мати такі ж трагічні наслідки, як і інші злочини проти людства. Це спрямовано на захист не лише окремих груп людей, але й національних та глобальних екосистем.

Включення екоциду до Римського статуту в контексті міжнародного права визнає серйозність проблеми, однак також піднімає питання щодо ефективності та повноти захисту природи і екологічних ресурсів. Хоча цей крок є важливим для привернення уваги до масштабних екологічних злочинів, залишається необхідність продовжувати обговорення та розвивати міжнародні механізми, які б дозволяли більш точно визначати та притягати до відповідальності тих, хто завдає шкоди навколишньому середовищу.

На сьогодні Римський Статут не містить чіткої правової норми щодо екоциду. Відповідно до статті 8, екоцид визначається як дії, які є незаконними або необґрунтованими, і здійснюються з усвідомленням значної ймовірності

⁶ Глушко А. Д., Заєка А. Б., Сиротенко Я. В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 323–325.

спричинення серйозної, масштабної або тривалої шкоди навколишньому середовищу. Особа, яка вчиняє екоцид, діє з передбаченням можливих наслідків для природи, проте без належного законного підґрунтя чи дозволу. При цьому, завдана шкода може бути вагомою, охоплювати велику територію або впливати на велику кількість людей чи екосистем, або продовжуватися протягом тривалого періоду часу. Такий підхід до визначення екоциду має на меті захистити навколишнє середовище від неправомірних дій та забезпечити його стабільність для майбутніх поколінь. Формулювання статті 8 відображає важливість проблеми екоциду та підкреслює необхідність притягнення до відповідальності осіб, дії яких призводять до серйозних порушень екологічного балансу довкілля. Дана спроба усунути прогалини в міжнародному праві, пов'язані із захистом природи та екологічних ресурсів, та спрямована на забезпечення більш ефективного контролю за діями, що можуть завдати серйозної шкоди навколишньому середовищу. Однак, досягнення консенсусу щодо включення екоциду до переліку злочинів, які розглядаються Міжнародним кримінальним судом, продовжує бути предметом обговорення та дебатів у міжнародній спільноті⁷.

Відповідно до законодавства України, зокрема зі ст. 441 Розділу XX Кримінального кодексу України (далі – КК України)⁸, що стосується кримінальних правопорушень проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку, впроваджено поняття «екоцид». Злочин «екоциду» визначено як значне порушення, яке може призвести до широкомасштабних екологічних збитків та загрози людському здоров'ю та безпеці людства.

Одним із ключових проблемних питань є визначення поняття екоциду в умовах війни, де стандартні критерії та засоби ведення війни можуть бути суттєво ускладнені через специфіку воєнного середовища та відсутність

⁷ Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. 2021. URL: <https://www.earthlaws.org.au/aclc/ecocide/blogs/stop-ecocide-international-and-the-legal-definition-of-ecocide/>.

⁸ Там само.

ефективних механізмів запобігання. Одним із аспектів цього питання є встановлення меж між правом воїнів на ведення бойових дій та обов'язком дотримання міжнародних норм охорони навколишнього середовища. Дані межі часто стають об'єктом дискусій, оскільки війна створює ситуації, де моральні та правові норми можуть конфліктувати. До того, важливо враховувати вплив екоциду на цивільне населення, зокрема його права на здорове середовище та доступ до життєво необхідних ресурсів. Питання набуває особливої актуальності в контексті воєнних дій, оскільки руйнування екосистем може позбавити людей базових умов для виживання, що додає додаткового виміру до правопорушень, пов'язаних з екоцидом. Дискусії також стосуються механізмів захисту екосистем та видів, що опиняються під загрозою знищення внаслідок екоциду. Виникає необхідність у розробці чітких правових рамок, які б забезпечували ефективний захист природи навіть у таких екстремальних умовах⁹.

У зв'язку з цим, ефективне визначення та удосконалення поняття екоциду є надзвичайно важливою задачею. Питання потребує особливої уваги з боку фахівців у галузі екологічного права та міжнародних відносин, оскільки їхні зусилля спрямовані на забезпечення захисту навколишнього природного середовища і притягнення до відповідальності тих, хто спричиняє його руйнування навіть у найскладніших умовах війни. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених дослідженню екоциду, шляхи вирішення проблеми в умовах воєнного конфлікту ще не були остаточно визначені. Це пояснюється тим, що більшість наукових досліджень у цій галузі не фокусувалися на аспектах війни. Хоча внесок вчених у розвиток цієї теми є безсумнівно важливим, варто зазначити, що проблеми залишаються недостатньо дослідженими і потребують глибокого осмислення та комплексного вивчення, особливо в контексті сучасних воєнних конфліктів¹⁰.

⁹ Пацева І. Г., Алпатова О. М., Демчук Л. І., Кірейцева Г. В., Левицький В. Г. Сучасний стан навколишнього природного середовища в умовах впливу війни. *Екологічні науки*. 2022. № 4 (43). С. 20.

¹⁰ Там само. С. 21.

Слід звернути увагу на те, що дослідницька спрямованість, яка існує у більшості публікацій, не завжди зосереджується на аналізі ситуації в контексті воєнного конфлікту. Часто дослідження сконцентровані на аспектах, які можуть бути важливими у мирний час, проте не враховують унікальних викликів, які виникають у воєнний час.

Розгляд положень щодо такого виду кримінального правопорушення, як екоцид, має вирішальне значення, оскільки його визначення та правове регулювання страждають від прогалин як у національному, так і міжнародному законодавстві.

Важливо зазначити, що відсутність цілеспрямованого вивчення проблем екоциду у контексті воєнного стану може призвести до недоречних чи недостатньо ефективних стратегій реагування на кризові ситуації. Брак комплексного аналізу може призвести до упущень у розробці внутрішньої та зовнішньої політики, стратегій та тактики ведення війни, а також в управлінні кризовими ситуаціями. Проблеми визначення та вдосконалення поняття екоцид насичені рядом дискусійних моментів у галузі кримінального та кримінального процесуального права, які потребують детального розгляду та аналізу¹¹.

Спершу, тривалість та масштаб. Вчинення екоциду відрізняється тривалістю, оскільки часто це не одиночний акт, а процес, який може продовжуватися протягом тривалого проміжку часу. У період війни, коли конфлікт продовжується із певною неперервністю, виникає питання про вчинення великої кількості кримінальних правопорушень екоциду та проблеми у їх кваліфікації, оскільки вони можуть мати різний ступінь важливості та масштаби.

По-друге, формулювання. Визначення екоциду відрізняється від формулювання інших кримінальних правопорушень, оскільки воно не

¹¹ Уколова В.О., Уколова Є.О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Випуск № 10. С. 389–390.

відповідає прийнятому значенню формальних та матеріальних складів. Перш за все, для визнання екоциду необхідне практичне встановлення створення діяння, що створює реальну небезпеку екологічної катастрофи. До того ж, на відміну від звичайних матеріальних складів, необов'язковість настання наслідків для визнання правопорушення може бути відміненою у випадку екоциду, коли його наслідки стають необоротними та важкими для середовища.

Тому, вирішення зазначених проблемних питань вимагає ретельного аналізу та обговорення в рамках кримінального права та кримінального процесу, з метою визначення чітких та об'єктивних критеріїв для ідентифікації екоцидальних дій, а також встановлення ефективних механізмів протидії та звітності за їх вчинення.

Українська практика тлумачення поняття «екоцид» та його нормативне закріплення вимагають особливої уваги, оскільки ст. 441 КК України¹², хоч і містить основні положення про екоцид, проте не дозволяє ефективно застосовувати відповідальність за його вчинення через недосконалість законодавства. Під час подальшого дослідження пропонується розкрити склад такого правопорушення та зупинитися на проблемі кваліфікації¹³.

Висновок. Отже, надзвичайно важливо продовжити реформування міжнародного кримінального права з метою включення злочину «екоцид» до міжнародних угод, керуючись, зокрема, положеннями ст. 441 Кримінального кодексу України. Це не тільки сприятиме підвищенню рівня захисту навколишнього середовища та природних ресурсів на міжнародному рівні, але й забезпечить ефективну відповідь на порушення екологічних стандартів, дозволяючи притягати винних осіб до відповідальності. Включення екоциду

¹² Уколова В. О., Уколова Є. О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Випуск № 10. С. 389–390.

¹³ Сурілова О. О. Злочин екоциду: проблеми міжнародної відповідальності. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 389–390.

до переліку міжнародних злочинів також сприятиме створенню нових механізмів розслідування таких злочинів, що, у свою чергу, дозволить більш ефективно реагувати на екологічні загрози та запобігати подібним інцидентам у майбутньому.

Вирішення проблеми екоциду вимагає не лише загальних досліджень, але й спеціалізованих аналізів, що враховують усі аспекти ситуації, включаючи правові, екологічні та соціальні фактори. Важливо розробити ефективні механізми та стратегії, які дозволять забезпечити належний захист довкілля навіть у надзвичайних умовах воєнного конфлікту. Такі аналізи повинні також передбачати потенційні варіанти вирішення проблеми та розглядати їхні наслідки під час бойових дій, що є надзвичайно важливим для розробки ефективних політик. Без глибокого та комплексного розуміння цієї проблематики, завдання створення дієвих стратегій може стати надзвичайно складним, що підкреслює необхідність проведення подальших досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Максакова К. В. Проблеми правової регламентації екоциду: еколого-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Випуск № 1. С. 220–223.
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Шульга А. М. Екоцид: проблеми практичного застосування кримінально-правової норми. *Наукові перспективи*. 2024. № 4(46). С. 1174–1195.
4. Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (витяг): Міжнародний документ від 01.01.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_710#Text.
5. Глушко А. Д., Зазека А. Б., Сиротенко Я. В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 322–326.
6. Пацева І. Г., Алпатова О. М., Демчук Л. І., Кірейцева Г. В., Левицький В. Г. Сучасний стан навколишнього природного середовища в умовах впливу війни. *Екологічні науки*. 2022. № 4(43). С. 19–22.

7. Уколова В. О., Уколова Є. О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. № 10. С. 354.

8. Сурілова О. О. Злочин екоциду: проблеми міжнародної відповідальності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 388–391.*

9. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.-com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

10. Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. 2021. URL: <https://www.earthlaws.org.au/aelc/ecocide/blogs/stop-ecocide-international-and-the-legal-definition-of-ecocide/>.

REFERENCES

1. Maksakova, K.V. (2023) Problems of legal regulation of ecocide: ecological and legal aspect. *Legal scientific electronic journal*, 1, 220–223 [in Ukrainian].

2. Criminal Code of Ukraine. (2001, April 5). Verkhovna Rada of Ukraine, 131. Kyiv: Verkhovna Rada [in Ukrainian].

3. Shulga, A.M. (2024). Ecocide: problems of practical application of criminal law. *Scientific perspectives*, 4(46), 1174–1195 [in Ukrainian].

4. Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind (excerpt) (1995, January 1). Kyiv: Verkhovna Rada [in Ukrainian].

5. Hlushko, A.D., Zazeka, A.B., Syrotenko, Y.V. (2022). Ecocide as a crime against the natural environment. *Legal scientific electronic journal*, 5, 322–326 [in Ukrainian].

6. Patseva, I.G., Alpatova, O.M., Demchuk, L.I., Kireitseva, G.V., Levitskyi, V.G. (2022) The current state of the natural environment under the influence of war. *Environmental sciences*, 4(43), 19–22 [in Ukrainian].

7. Ukolova, V.O., Ukolova, E.O. (2021). The problem of ecocide as an environmental crime: Ukrainian and international experience. *Legal scientific electronic journal*, 10, 354 [in Ukrainian].

8. Surilova, O.O. (2022). The crime of ecocide: problems of international responsibility. *The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century" (to the 25th anniversary of the National University "Odesa Law Academy" and the 175th anniversary of the Odessa School of Law)*.

Vols. 1–2: materials of International Sciences .-practice conf. (Odesa, June 17, 2022) / edited by S. V. Kivalov. Odesa: "Helvetyka" Publishing House, Vol. 1, 388–391 [in Ukrainian].

9. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.

10. Stop ecocide foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and code text. 2021. URL: <https://www.earthlaws.org.au/aelc/ecocide/blogs/stop-ecocide-international-and-the-legal-definition-of-ecocide/>.

Elizbarian I. The state of the investigation of criminal liability for ecocide

The article provides a detailed analysis of research on criminal liability for ecocide, which is one of the most pressing problems of criminal law. The author investigated various approaches to the concept of «ecocide», analyzing its legal nature and considering current legislative initiatives aimed at integrating this concept into national and international legal systems. Particular attention is paid to issues related to the criminalization of ecocide in the context of military conflicts, which is complicated by the need to take into account both the right to conduct hostilities and international obligations to protect the environment. The article also analyzes modern discussions related to the effectiveness of international mechanisms for monitoring environmental safety and bringing to justice persons guilty of causing significant damage to ecosystems. The study is aimed at a deeper understanding of ecocide as a criminal offense and offers directions for improving the legal framework in order to ensure reliable protection of the natural environment at the international level.

The research is aimed at identifying the main trends and gaps in the legislation, evaluating the effectiveness of the existing mechanisms of legal regulation, as well as forming recommendations for improving the legal framework to ensure adequate protection of ecosystems from mass destruction and damage. Special attention is paid to the analysis of the practice of bringing criminal responsibility for ecocide, the application of criminal responsibility for ecocide, the determination of problematic aspects and the effectiveness of law enforcement activities in this area. The study also considers the role of international organizations and agreements in the formation of generally accepted standards of environmental protection and the possibility of their implementation in national legal systems, taking into account modern environmental challenges and threats.

Key words: *criminal liability, criminal offenses against peace, human security and international legal order, ecocide, environment, martial law, Rome Statute.*